

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЬОВОЇ ОЗНАКИ ЛАТИНСЬКОМОВНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Лефтерова Ольга Миколаївна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена питанням дослідження стильових характеристик латинськомовної літератури, яка виникла на українсько-білоруських землях у XV–XVII ст. Розглядаються онтологічні характеристики маньєризму та їх прояв у текстах латинськомовної літератури, яка виникла на території України. Зроблено спробу визначити місце латинськомовної української літератури в контексті поезики Ренесансу.

Ключові слова: латинськомовна література, маньєризм, бароко, риторична фігура, алюзія.

Вирішення питання цілісності гуманістичної, й зокрема латинськомовної літератури на території України в XV–XVII ст., вимагає переосмислення та дослідження даної епохи не тільки як простору існування тотожних тенденцій та стилів, що переплітаються, але й як межі їх розбіжностей. Латинська література, яка виходила з одного й того ж джерела і формувалась на українсько-білоруському терені була явищем неоднорідним. Тому проблема української латинськомовної літератури набагато складніша і глибша, ніж уточнення своєрідної поезики та стилю окремих авторів. Вона пов'язана передусім з принципами, на яких базується поняття літературної епохи на різних історичних етапах. Порубіжжя XV–XVII ст. представляє собою поєднання протирічних структурних полюсів, в якому спостерігається притягнення та водночас відштовхування різних художніх традицій, співіснування ренесансних та постренесансних явищ, в межах яких корелюються та замінюють одне одного в довільному порядку бароко та маньєризм.

Оскільки критерії стильових параметрів латинськомовної літератури на українсько-білоруських землях досі не визначені, а перехід від Відродження до бароко представляв собою довгий та неоднозначний процес, можна припустити, що складові бароко сформувалися і розвинулися саме в маньєризмі, який вирізнявся новим світосприйняттям та світобаченням. Проте відповідь на це запитання передусім потребує визначення онтологічних ознак маньєризму.

Термін "маньєризм" з'явився в двадцяті роки двадцятого століття в роботах мистецтвознавців у зв'язку з аналізом живопису Ель Греко та Тинторетто. Широкої популярності цей термін набув завдяки роботам німецького мистецтвознавця Густава Рене Хокке "Світ як лабіринт" та "Маньєризм у літературі".

Хокке писав, що, коли об'єктивний світ нічого не пропонує реального і конкретного починають домінувати суб'єктивні структури, а, коли розпадаються суб'єктивні структури настає торжество метафори. Тому за Густавом Хокке риторичною фігурою маньєризму є метафора [докл. див. Головин]. Важливим елементом для трактовки маньєризму в літературі є розуміння так званої "базової реальності" або *equilibrium prodistinata*.

Концепція базової реальності Хокке апелює до пояснювальності світобудови. Антична людина вірила, що рівновага, вісь пропорційності закладена в основі світобудови, і якщо від неї відхилитися то необхідно знати напевно, в якому напрямку і як далеко рухатися від базової реальності.

Будь-яка криза в суспільстві, за Хокке, чи то занепад Греції та Риму, чи то кінець епохи Ренесансу та епоха бароко, чи сюрреалізм або авангардизм – це все відхилення від базової реальності. Тому базова реальність може розглядатися як категорія, яка характеризує творчу діяльність людини, як засіб опису та пояснювальності світу, а відтак як основна онтологічна ознака маньєризму.

Наявність онтологічної ознаки маньєризму в авторському тексті свідчить про те, що генетична природа, вибір і співвідношення складових авторської моделі світу, які відтворюються в творах латинськомовних авторів, визначаються особливостями їх культурного тезауруса, внаслідок чого латиномовна спадщина письменників, українців за походженням, набуває специфіки в характері засобів вираження, яка не має аналогів.

Чуттєвість сприйняття світу людиною в маньєристичній літературі не відкидається, а переосмислюється, трансформуючись у внутрішній малюнок. Подібна трактовка буття й людської особистості цілком корелює з *equilibrium prodistinata*, основною онтологічною характеристикою маньєризму, художнього та теоретико-естетичного напрямку другої половини XVI ст.

Однак, як в роботах вітчизняних дослідників, так і в роботах зарубіжних авторів, висвітлення особливостей латинськомовної літератури, що виникла на українсько-білоруському терені дається описово, проблеми формування мовної особистості та авторський ідіостиль розглядається лише в загальних рисах в рамках традиційного підходу і не торкається так званої "психології творчості" [Лук 1978, 221]. Аналіз формально-стилістичних засобів, які відтворюють картину світу митця в традиційному висвітленні, не описують структуру базової реальності латинськомовних авторів, українців за походженням, яка обов'язково потребує пояснення. Моделі відображення складного буття, які відтворюються в латинськомовних текстах вказують на те, що маньєризм виникає як сумнів творчої особистості в тому, що базова реальність існує і що вона є основою світо буття. Митець, аналізуючи основи світобуття і намагаючись їх пояснити, виводить причинно-наслідкові зв'язки, аналітично розсікаючи дійсність, яка його оточує, щоб зрозуміти її складові. Він проводить значний підготовчий період, продумує дуже детально і ретельно найменші дрібниці, які стосуються головної тематики твору. Тому, як зазначали дослідники цього напрямку, улюбленою фігурою маньєриста був "лабіринт, або яка-небудь дуже складна крива".

Важливе місце в "лабіринті риторичних фігур" маньєристичного твору займає алюзія, яка надає останньому нібито "четвертого виміру" [Гюббенет 1981, 9]. Сутність алюзії для текстів даного типу полягає в тому, що вона поєднує семантичний зміст прототексту і пов'язані з ним асоціації, інтегрує в собі іноді досить далекі за семантичним змістом поняття.

Алюзія створює в маньєристичному тексті нові асоціативно-сміслові поля, за допомогою чого в авторських творах інтегруються часом досить далекі за семантичним змістом поняття. Це дає змогу розглядати творчість митця в контексті базової реальності під різним кутом відхилення.

Так, наприклад, Станіслав Оріховський, якого називали рутенським Демосфеном, обігруючи паралелі між минулим та *equilibrium prodistinata*, яка була притаманна його часу, використовує алюзії на біблійні й античні сюжети, висвітлюючи основні мотиви поведінки людства, що залишаються здебільшого однаковими для

всіх часів. Тому в текстах Оріховського алюзія використовується за методом міфічних аналогій (як його пізніше схарактеризував Т.С. Еліот). Значна кількість біблійних і міфологічних алюзій в його латинських трактатах розширює смислову перспективу тексту і ґрунтується на концепції базової реальності, яка характеризує творчу діяльність людини як наслідкування дійсності в мистецтві.

Переpletіння фонових (енциклопедичних) і міфологічних алюзій в авторських текстах свідчить про накладання на античну риторичу, основними принципами якої керувався автор при написанні своїх промов і послань, християнських відповідей. На місце так званої "внутрішньої" топіки, характерної для античної риторичи, С.Оріховський вводить християнську топіку, до якої належать тексти Святого Письма та християнська міфологія. Інтерпретація Біблії є для автора джерелом тематичної розмаїтості, що ґрунтується на використанні біблійних задумів у різних контекстах. Використання алюзій у промовах і посланнях С. Оріховського є засобом створення так званого маньєристичного лабіринту, де події біблійні взаємоспіввідносяться з подіями реального життя.

Як алюзії С. Оріховський, наприклад використовує біблейські топоніми в різних функціях: як символічну назву: ... *ut iam Romae non secundam Sodomaе Gomorraeque, nomen omnes horreat detestenturque...* [Stanislai Orichovii 1551/1554, 42–43]; як назву, пов'язану з конкретним епізодом з легенди ...*neque... matrimonio nostro adversentur ne ut Sodomam ac Gomorra olim* [Stanislai Orichovii 1551/1554, 159]; як відсилання до певного тексту, в якому міститься опис життя місцевості... *Itaque in tua lege perscribere, quod post homines natos nemo ta improbus est inventus, ut scriberet, ne in ipsa quidem urbe Sodoma, in qua summa fuit peccatorum stuprorumque licentia. Miramur ab isto defecisse Craecos?* [Stanislai Orichovii 1908, 98].

Одне й те саме вживання топоніма в різних функціях дає змогу визначити авторську позицію щодо висловлених у тексті питань.

Зокрема, виступаючи проти політики, яка проводилась вищим духовництвом, спрямованої проти людської природи і людини як творіння самого Господа Бога, С. Оріховський апелює до легенди про Содом і Гоморру як до символу крайньої гріховності, що накликала на себе кару господню. При цьому звертання автора до цієї легенди відображає своєрідність авторського сприйняття світу, його світогляду, який поєднує в собі філософські концепти різних конфесій.

Вживання біблійних і міфологічних топонімів насамперед створює додаткові штрихи образів і ситуацій, описуваних у текстах, і виконує комплементарні функції.

В алюзіях С. Оріховського використовує також досить широко імена персонажів з античної міфології, які служать насамперед для характеристики персонажів і окремих подій, що описує автор, і співвідносяться з тією сферою діяльності людства, покровителем якої вважався бог – носій імені.

Так, зокрема, міфічні персонажі Дав і Сірус вживаються автором для негативної характеристики католицького духовництва і його діяльності, ухвалення ним законодавчих актів, які суперечать людській природі:

Quae technae, quaeso, Judice, quae commenta sunt ista? Non vobis Dauus, aut Syrus quispiam in Comoedia ludere, non pontifex in Ecclesiae edicere videtur? [Stanislai Orichovii 1908, 63].

Міфологічне ім'я може вказувати на певний сюжет, що спонукав автора висловити ті чи інші думки:

Fugi enim laborem libido ...et cum totum hominem occuparit [ita illum miserum] facit [ut illum] alieno corpori tanquam Prometheus Caucaso afflixum [reddat], ut non amplius iuris sit sui [facitque ut ille] in alieno corpore vivat et ab illo circumferantur... [Stanislai Orichovii 1908, 85].

З іншого боку, алюзія на міфологічний сюжет вживається також з метою переосмислення подій, позначених певним міфологічним знаком.

Розглядаючи наставляння апостола Павла в зв'язку з прийняттям закону про целібат, автор інтерпретує їх, виходячи зі свого бачення світу. Викриваючи вади духовництва і звертаючись до Сіріція, С. Оріховський, нагадує йому легенду про Ікара і відзначає, що він (Сіріцій) втілюючи таку політику в життя, загине раніше, ніж дочекається милості святого Павла.

Таким чином, алюзії біблійного і міфологічного характеру використовуються автором як тимчасова і позапросторова інтерпретація подій, які повторюються в тому чи іншому вигляді в історії людства.

Проте, аналіз маньєризму з точки зору його ономасіологічних характеристик вимагає дослідження цього жанру в дещо іншому аспекті, що виходить за рамки традиційного розгляду риторичних фігур. Як свідчать наведені вище факти, незважаючи на багатоплановість функцій алюзії, її традиційне висвітлення є елементом лінійного розгортання тексту. Якщо розглядати авторський текст як трьохрівневу модель, де фізичний рівень (мовні засоби та риторичні фігури) підпорядкований логічному, а логічний – концептуальному, то алюзія буде проявлятися лише на двох перших рівнях. Дослідження змістовних ознак тексту та його компонентів, які дозволяють дати об'єктивну характеристику його ситльової приналежності залишається неповним.

Як зазначалося вище, перехід від Відродження до бароко був тривалим та неоднозначним. Багато рис, які надалі визначили сутність бароко, сформувалися та розвинулися в маньєризмі, оскільки виникнення бароко визначалося новим світоглядом і новим світосприйняттям. В основі нових уявлень, які визначили сутність бароко, лежало розуміння багатогранності світу, його глибокого протиріччя та драматизму буття. Особливості перехідного періоду від ренесансу до бароко визначили розходження в світовідчутті та художньому відтворенні дійсності цілої низки його представників. Тому основним критерієм маньєризму була "незрозумілість": незрозумілість власного еґо, незрозумілість іншої людини, незрозумілість оточуючого світу взагалі. Складна дійсність вимагала складних художніх засобів її опису. Тому напевно чи для розуміння сутності маньєризму можна обмежитися лише традиційним аналізом риторичних фігур.

У зв'язку з цим можна припустити, що однією з важливих рис у визначенні жанру маньєризму виступає характер та спосіб реалізації маркерів, які визначають *equilibrium prodistinata* (базову реальність) на різних рівнях її реалізації. Такими маркерами, що відтворюють фрагменти дійсності в авторському тексті і несуть пізнавальне та емоційне навантаження, є прецедентні тексти. В текстах маньєристичного жанру прецедентні тексти виступають особливими аксіологічними індексами, що діють в семіотичному континуумі культури. Вони актуалізують семантико-

аксіологічне поле *equilibrium prodestinata*, за допомогою чого стає можливим простежити зв'язок автора з реальністю його буття і засобами, якими автор пояснює варіативність світу. Сприйняття прецедентних текстів супроводжується активною переробкою інформації, що існувала раніше, і літературною традицією. Це обумовлюється насамперед актуалізацією мовних одиниць, які "намічає ті "сміслові лінії", що описують відхід від базової реальності і направленні на розкриття концепту твору.

Таким чином, з огляду на складний та неоднозначний характер маньєризму *перспективним* для аналізу цього стилю є його дослідження в контексті стилеутворюючих категорій, що дасть змогу проаналізувати не тільки рівень горизонтального контексту, на якому реалізуються риторичні фігури, але й весь семантичний простір художнього твору, в якому проявляється та трансформується головна онтологічна ознака маньєризму.

Настоящая статья посвящена вопросам исследования стилиевых характеристик латиноязычной литературы, которая возникла на украинско-белорусских землях в XV-XVII ст. Рассматриваются онтологические характеристики маньєризма и их проявления в текстах латиноязычной литературы, которая возникла на территории Украины. Сделана попытка определить место латиноязычной украинской литературы в контексте поэтики Ренессанса.

Ключевые слова: латиноязычная литература, маньєризм, барокко, риторическая фигура, аллюзия.

Dans cette article les questions de l'étude de la littérature latine, qui était créée sur le territoire de l'Ukraine et de la Biélorussie des 15-17 siècles sont examinées dans le contexte des problèmes du maniérisme. On étudie les caractéristiques ontologiques du maniérisme et le caractère de leur manifestation dans les textes de la littérature d'Ukraine, qui était écrite en latin. On fait la tentative de définir la place de la littérature latine des Slaves orientaux en cadre de la poésie de la Renaissance.

Les mots clés : la littérature latine, le maniérisme, le baroque, la figure rhétorique, l'allusion.

Література:

1. Головин Е. Приближение к Снежной королеве / Е. Головин. – М.: Арктогея-центр, 2003. – С. 86–105.
2. Гюббенет И.К. К проблеме понимания литературно-художественного текста / И.К. Гюббенет. – М., 1981.
3. Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М., 1978. – С. 221.
4. *Stanislai Orichovii. Rutheni De lege Coelibatus contra Syricium in concilio habita oratio ejusdem Stanislai ad Julium Tertium Pont. Max. Supplicatio de approbando matrimonio a se in., De bello adversus Turcas suscipiendo ad Equites Polonos Turcia prima. Ad Sigismundum Poloniae Regem, Turcica secunda. Basiliae, 1551/1554.*
5. *Stanislai Orichovii. Rutheni De lege Coelibatus contra Syricium in concilio habita oratio ejusdem Stanislai ad Julium Tertium Pont. Max. Supplicatio de approbando matrimonio a se in., De bello adversus Turcas suscipiendo ad Equites Polonos Turcia prima. Ad Sigismundum Poloniae Regem, Turcica secunda. Basiliae, 1551/1554.*
6. *St. Orzechowskiego "Fidelis subditus" w redakcyi 2-ej z.r/1548 / [Wydali Grzegorz Saenger I Teodor Wierbowski]. – Warszawa, 1908.*